

bilimname XXX, 2016/1, 275-296
Geliş Tarihi: 11.01.2016, Yayın Tarihi: 22.04.2016

VAV HARFİ ve KUR'AN'I ANLAMAYA ETKİSİ

Fatih TİYEK

Yrd. Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ftiyek46@gmail.com

Öz

Mesajı ulaştırmaya aracılık eden dilin en önemli unsurlarından biri de edatlardır. Asıl etkilerini cümle içerisinde diğer kelimelerle kullanımlarında görebildiğimiz edatların hangi anlamda kullanıldığının tespit edilmesi doğru anlamının gerçekleşmesi için son derece önemlidir. Arapça'da bu edatlardan biri olan vâv harfinin de hangi anlamda kullanıldığının tespit edilmesi veya edilememesi doğrudan cümlenin anlamına yansımaktadır. Bu yüzden edat olarak birden çok çeşidi bulunan vâv'ın hangi ayette hangi anlamda kullanıldığı anlayan ve yorumlayan açısından önemli bir husustur. Zira içinde bulunduğu bağlamda vâv'ın hangi anlamda kullanıldığı çoğu zaman kolaylıkla tespit edilmekle birlikte bazı ayetlerde birden çok ihtimalin söz konusu olması ayetin anlamıyla ilgili tercih farklılıklarının gerekçesi olabilmektedir. Ancak tercih farklılıklarının anlamda meydana getirdiği değişikliğin derecesi hepsinde aynı değildir. Zira anlam zenginliğinin bir yansıması kabul edilebilecek anlam değişikliklerinin yanında ihtilaf boyutuna ulaşan değişiklikler de görülebilmektedir. İşte bu çalışmada vâv harfinin Kur'an'daki kullanım örneklerinden hareketle vâv'ın hem anlam zenginliğine katkısı hem de ihtilaflardaki etkisine dikkat çekilecektir. Böylece anlama ve yorumlamada her unsurun önemli olduğu ve en küçüğünden en büyüğüne hiçbir unsurun göz ardı edilmemesi gerektiği vurgulanmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Vav harfi, Kur'an, Anlama, Edat, İhtilaf.

THE LETTER OF VAV AND IT'S EFFECT ON UNDERSTANDING THE QUR'AN

Abstract

One of the most important elements of language which is a mean to deliver the message is prepositions. We can see their main effects by the usage of them with other words in sentences and the determining of their real meaning is extremely important to understand exactly. To be able to determine or not to determine the letter "vav" which is one of these prepositions in which meaning it is used reflects directly to the meaning of the sentence in Arabic. So it is an important matter for those who understand and interpret the letter "vav" which has multiple varieties and in which verse and in what meaning it is used. Because it usually cannot be determined easily in the context the use of in which meaning it is used and it can be the reason of the preferences related to the meaning of the verse that there are multiple possibilities. But the rate of the change made by the differences of the preference in the meaning is not as the same in all. There are meaning changes to be accepted as a reflection of the reachness of meaning and also changes reaching at dispute dimension can be seen. In this study, with the motion of the

usage of the letter “vav” in the Qur’an, it will be pointed out to both the contribution of “vav” to the richness of meaning and to the effects on disputes. Thus, that each element is important on understanding and interpretation and each element from the smallest one to the biggest one shouldn’t be ignored will be tried to be emphasized.

Keywords: The letter of Vav, Qur’an, Understanding, Preposition, Dispute.

Giriş

Bütün dillerin olduğu gibi Arap Dilinin de anlama aracılık etmesi cümleler yardımıyla olur. Cümleler ise kelimelerden meydana gelir. Arapça’da kelimeler kendi içerisinde isim, fiil ve harf (edat) olmak üzere üçe ayrılır. Burada harf ile kastedilen hece harfleri olmayıp tek başına bir anlam taşımayıp diğer kelimelerle birlikte bir anlam ifade eden mana harfleridir. Bu harflere terkip içerisinde isimleri fiillere bağladıkları veya fiillerle isimler arasında anlam ilişkisi kurulmasında vasıta görevi gördükleri için “rapt harfleri” veya “edevât” da denilmektedir.¹ Zira bu edatlar üslûpta akıcılığı sağlamak amacıyla bazen cümle unsurlarını kendi içerisinde bazen de iki cümle ya da cümleciği kendi aralarında birbirine bağlamaktadır.² Bu durum dili Arapça olan Kur’an ayetlerinde de söz konusudur. Ayetlerde de cümle bütünlüğünün sağlanmasında en önemli unsurlardan biri edatlardır. Kur’an ayetlerini anlamada kastedilen anlamın ortaya konabilmesi için ve mesajı ile muhatabı arasındaki irtibatın doğru bir şekilde kurulabilmesi için isimden fiile, fiilden de harfe kadar hiçbir unsur göz ardı edilmemelidir. Bunların her birinin kendi başlarına ifade ettikleri anlamlarının yanında cümle bütünlüğündeki anlamları da tespit edilmelidir. Çünkü cümle içerisinde geçen bir kelimenin anlamı ancak içinde geçtiği cümledeki diğer kelimelerle beraber değerlendirildiğinde ortaya çıkar.³ Bu yüzden cümle içerisinde ister büyük ister küçük olsun hiçbir unsur anlamlandırmada devre dışı bırakılmamalıdır. Bu manada edatlar, anlamı oluşturmada küçük ama vazgeçilmez unsurlardandır. Ayette geçen isim ve fiillerin birbirleriyle anlamlı bir cümle oluşturmaya katkı sağlayan ve cümle içerisindeki fonksiyonuna göre birçok çeşide ayrılan bu edatlardan biri de vâv harfidir.

¹ İsmail Durmuş, “Harf” Maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt XVI, s.163; Ayrıca bk. Mehmet Akif Özdoğan, *Arapça Gramerinde Anlam ve Biçim Açısından Farklı Kullanımlar*, Kahramanmaraş 2015, Noya Medya, s.12

² Halil İbrahim Kaçar, “Arapça’da Meânî (Semantik) Açısından Atıf (Bağlama) Edatları”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sivas 2012, Cilt XVI, Sayı 2, s.164.

³ Mehmet Murat Karakaya, *Kur’an’ın Anlaşılmasında Dil Problemi*, İstanbul 2003, Marifet Yayınları, s.64

A. Arapça'da Vâv (و) Harfinin Anlamları (Çeşitleri)

Vav, Arap alfabesinin yirmi yedinci harfidir. Ancak vâv, sadece kelimeleri oluşturan bir harf değil aynı zamanda cümleyi oluşturan sözcükler ve kavramlar arasındaki anlam ilgisini kurmaya yarayan yardımcı unsurdur. Bu anlamda vâv, cümlenin anlamını tamamlayan ve etkileyen önemli bir edat görevi görmektedir. Hemen hemen her cümlede karşılaşma ihtimalimiz olan bu edatın, cümlede bağlantıyı kurma ve anlamı tamamlama fonksiyonu bakımından birçok çeşidi bulunmaktadır. Çalışmamızın amacı ve boyutu bakımından yirmiye yakın vâv çeşidinin⁴ tamamını ele almak mümkün değildir. Bu yüzden sadece Kur'an ayetlerini anlamlandırmada birbirleriyle karıştırılma ihtimali olan ve zaman zaman da karıştırılan şu çeşitlere dikkat çekilecektir.

a. Vâvu'l-Atf

Aralarında atf harflerinden biriyle bağlantı kurulmasını ve delalet ettiği mananın atf harfinden önceki matbu'ya göre belirlenmesini ifade eden atf⁵, sözde mümkün olduğunca tasarrufu esas alan insan zekâsının kaçınılmaz bir operasyonu olarak bütün dillerde başvurulan bir olgudur.⁶ Atf, edatlar aracılığıyla yapılmaktadır. Bu edatların en önemlilerinden biri de kullanıldığı bağlama "ve" anlamı katan vâv'dır. Hüküm ve görev bakımından aralarında ortaklık bulunan kelime, kavram ve cümleleri birbirine bağlayan atf vâv'ı cümlede iştirak, tertîb, tahyîr, taksîm ve pekiştirme işlevi görmektedir.⁷ Atf vâv'ının öncesindeki ma'tûf aleyh ve sonrasındaki ma'tûf aynı irab konumundadır.⁸ Ma'tûf ile ma'tûf aleyh

⁴ Vav harfinin Arap dilinde kullanılan çeşitleri şunlardır; Atf vavı, Ev manasına gelen vav, Ba harfi ceri anlamındaki vav, lam-ı Talil anlamındaki vav, İsti'nafiye vavı, İbtidaiyye vavı, Hal vavı, Kasem vavı, Maiyyet vavı, Rubbe anlamına gelen vav, Ziyade vavı, Sekiz vavı, Müzekker çoğul zamiri vav, Müzekker çoğul alamenti vav, Hatırlatma vavı, İnkâr vavı, Çevirme vavı bunlardandır. Ayrıntılı bilgi için bk; Cemaluddin İbn Hişam el-Ensârî, *Muğni'l-Lebîb an Kütübi'l-E'arîb*, Beyrut 1412/1992, Daru'l-Fikr, s.463-482; Hatib Mevzii İbn Nureddin, *Mesâbihu'l-Meânî fî Hurûfi'l-Meânî*, (Thk: Aiz b. Nafi' b. Dayfullah Ömer), Kahire 1414/2994, Daru'l-Menâr, s.519-533; Ali Casim Salmân, *Mevsûatü Meânî'l-Hurûfi'l-Arabiyye*, Amman 2003, Daru Esame, s.233-241; Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, Konya trs., Tekin Kitabevi, s.136-138; Durmuş, İsmail, "Vâv" Maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 42, s.574-576; Candemir Doğan, *Kur'an-ı Kerim Meallerinden Örneklerle Karşılaştırmalı Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, İstanbul 2013, Cantaş Yayınları, s.95-161.

⁵ Ali b. Muhammed eş-Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, Thk: Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşî, Beyrut, 1424/2003, Dâru'n-Nefâis, s. 228.

⁶ Kaçar, s.165.

⁷ Kaçar, s.169-173.

⁸ İbn Hişam, s.463; İbn Nureddin, s.519; Selmân, s.233; Akdağ, s.136; Durmuş, "Vâv", s.575.

arasındaki irab bakımından ortaklık bazen lafza yansır bazen de manadan çıkarılır.

b. Vâvu'l-İsti'nâfiye/İbtidaiyye

Konuşanın ifadeye dökmediği mukadder bir soruya cevap gibi söylenen ifadeye isti'nâf cümlesi denir.⁹ Önceki cümleyle i'rab bakımından bir ortaklığının olmadığını ve mana bakımından aralarındaki bağlantının kesildiğini ve yeni bir cümlenin başladığını bildiren bu cümlenin başında yer alan vâv ise, vâvu'l-isti'nâfiyye'dir. Bu vâv, öncesindeki ve sonrasındaki iki cümlenin anlam ve kalıp bakımından birbirine atfedilmesin mümkün olmadığını göstermek için kullanılır.¹⁰ Bazı kaynaklarda ibtidaiyye ve isti'nâfiye ayrı ayrı vav çeşidi olarak zikredilse de çoğu zaman ortak işlevi sebebiyle ikisi bir tür olarak kabul edilir. Bu vâv'ın cümleleri birbirinden ayırma işlevi dışında cümleye yansıyan somut bir karşılığı bulunmamaktadır.

c. Vâvu'l-Hâl

Arap dilinde fail veya mef'ûlün lafzen durumunu açıklayan ifadeye hâl denir.¹¹ Bu ifade, tek bir kelime olabileceği gibi cümle şeklinde de olabilir. Bu cümlelerinin başında gelip hâl ile hâl sahibi arasındaki bağlantıyı sağlayan vâv ise vâvu'l-hâliyye'dir.¹² Hal olan (durum bildiren) cümlelerin başında yer alan bu vâv'dan sonra ya bir isim cümlesi veya bir fiil cümlesi gelir. Fiil cümlelerinde fiili mazi olan cümle, olumlu ise ۛ olumsuz ise ۛ-ۛ giriş kalıpları ile başlatılır. Şayet fiil cümlesi muzari ise ister olumlu olsun ister olumsuz her iki durumda da vâv kullanılmaz.¹³

d. Vâvu'l-Maiyye

Vâv edatından sonra gelip fiilin mef'ule refakat (eşlik) etmesini ifade eden mef'ul çeşidine mef'ûlü maah denir.¹⁴ Mef'ûlü maah'ın başında bulunan vâv'a ise vâvu'l-maiyye denir. Cümleye beraberlik anlamı katan bu vâv, fiilde

⁹ el-Cürcânî, s.75.

¹⁰ İbn Hişâm, s.470; ez-Zerkeşî, Muhammed b.Abdillah, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kurân*, Kahire 1422/2006, Dâru'l-Hadîs, Kahire. s.1190, İbn Nureddin, s.523; Selmân, s.238; Akdağ, s.137; Durmuş, "Vâv", s.575.

¹¹ el-Cürcânî, s.144.

¹² İbn Hişâm, s.70-471; İbn Nureddin, s.523; Selmân, s.239; Akdağ, s.137; Durmuş, "Vâv", s.575.

¹³ Hüseyin Günday ve Şener Şahin, *İşlevsel Özellikleri ve Tercüme Teknikleri Açısından Arapça'da Edatlar*, İstanbul 2000, Rağbet Yayınları, s.25

¹⁴ el-Cürcânî, s.312.

ortak olmamaları sebebiyle öncesi ve sonrasının birbirine atfedilmesinin mümkün olmadığı durumlarda kullanılır.¹⁵

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere vâv ile ilgili isimlendirme tamamen kendisinden sonraki isim veya kelimenin kullanım amacıyla alakalıdır. Yani vâvın çeşidini belirleyen öncesi değil sonrasındır. Vâv'dan sonraki kısım önceki ile aynılığı ifade ediyorsa atıf, farklılığı ifade ediyorsa isti'nâf, nasıllığı ifade ediyorsa hâl ve beraberliği ifade ediyorsa ise mef'ûlü maah olmaktadır. Bu vâv çeşitlerinden vâvu'l-maiyye amil olup kendisinden sonraki kelimeyi mansûb yapar. Diğer üçü ise amil değildir. Kendisinden sonra gelen ifadenin i'rabına bir etkisi yoktur.¹⁶

B. Kur'an'da Vâv Harfinin Kullanımı

İnsanlara mesajını ulaştırmada Arap dilini vasıta kılan Kur'an'da bu dile ait hususiyetlerden birçoğuna rastlamak mümkündür. Bunlardan biri de vâv'dır. Kur'an ayetlerinde hemen hemen bütün vâv çeşitlerine rastlamamız mümkün olsa da bu çeşitlerin tamamını ele alıp değerlendirmemiz imkânsızdır. Bu yüzden onun anlamaya etkisi bağlamında atıf, isti'nâf, hâl ve maiyyet türleri ile ilgili örneklerle yetinmemiz çalışmamızın kapsamı açısından daha uygun olacaktır.

Kur'an'da Atıf vâvı bulunan ayetlerden bazıları şunlardır;

... أَلَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا (Mülk 67/2)

Amel bakımından hanginizin en güzel olduğunu denemek için hayatı ve ölümü yaratan O'dur.

... كَذَلِكَ يُوحِي إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ (Şûrâ 42/3)

İşte bu şekilde Allah sana ve senden öncekilere vahy ediyor.

Bu iki ayetten birincisinde 'hayat' kelimesinin öncesindeki ikincisinde ise, 'ilâ' harfi cerinden önceki vâv, atıf için kullanılmıştır. Çünkü bu vâv'ların öncesindeki kelime ile sonrasındaki kelime aynı konumdadır. Her ikisi de fiilin ifade ettiği eylem bakımından ortaktır. Bu yüzden aralarındaki vâv ile birbirine bağlanmıştır.

Kur'an'da İsti'nâf vâvı bulunan ayetlerden bazıları şunlardır;

¹⁵ İbn Hişâm, s.71-472; Selmân, s.237; Akdağ, s.137-138; Durmuş, "Vâv", s.575.

¹⁶ ez-Zerkeşî, s.1189.

... (Bakara 2/282) ولا يُضَارَ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ تَعْلَمُوا فَإِنَّهُ فَسُوقَ رَبِّكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ...

Katib ve şahit zarar vermesin. Bunu yapmaları Rabbinin emirlerine itaatsizliktir. Allah'tan sakının.

... (A'raf 7/186) من يضلّل الله فلا هادي له ويذرهم في طغيانهم يعمهون .

Allah'ın şaşırttığı kimseleri doğru yola ulaştırarak yoktur. Allah onları azgınlıkları içinde bocalar halde terk eder.

Bu iki ayetin birincisinde إنْ cümlesinin; ikincisinde ise, يذرهم cümlesinin başındaki vâv, vâv-ı isti'nâfiyye'dir. Çünkü hem anlam bakımından hem de gramer kaidesi açısından vâv'ın başında bulunduğu bu cümlelerin kendilerinden önceki herhangi bir cümleye atfedilmeleri mümkün değildir.

Kur'an'da hâl vâvı bulunan ayetlerden bazıları şunlardır;

... (Saf 61/5) وإذ قال موسى لقومه يا قوم لم تؤذوني وقد تعلمون أنّي رسول الله إليكم

Hiz. Musa kavmine şöyle dedi: Ey kavmin! Benim size gönderilmiş Allah'ın Resulü olduğumu bildiğiniz halde niçin bana eziyet ediyorsunuz.

... (Muhammed 47/35) فلا تحنوا وتدعوا إلى السلم وأنتم الأعلون ...

Üstün olduğunuz halde ne gevşeyin ne de barışa barışa davet edin.

Birinci ayette قد edatının başındaki, ikinci ayette ise أنتم zamirinin başındaki vâv, vâv-ı hâliyye'dir. Çünkü hem edatla başlayan cümle hem de zamirle başlayan cümle ayet içerisinde konum itibariyle hâl cümlesidir. Durum bildirmektedir. Türkçe açısından cümleye "halde", "rağmen" gibi anlamlar katmaktadır.

Kur'an'da Maiyyet vâvı bulunan ayetlerden bazıları şunlardır;

... (Âl-i İmrân 3/142) أمّ حسبتكم أن تدخلوا الجنة ولما يعلم الله الذين جاهدوا منكم ويعلم الصابرين

Yoksa siz, Allah sabredenlerle içinizden cihad edenleri ortaya çıkarmadan cennete gireceğinizi mi sanıyorsunuz.

... (Yûnus 10/71) فعلى الله توكلت فأجمعوا أمركم وشركاءكم...

Ben Allah'a tevekkül ettim. Siz de yapacağınız işi kararlaştırmak için ortaklarınızla birlikte bir araya gelin.

Bu iki ayette ise *يعلم الصابرين* cümlesinin başındaki vâv ile *شركاءكم* kelimesinin başındaki vâv, vâvu'l-maiyye'dir.¹⁷ Vâv'dan sonraki ibarelerin öncesine atfedilmesi doğru olmadığından bu vâv, atıf harfi değildir. Ayetlerdeki bu vâv, kendisinden önce ve sonraki kısmın vuku bulmada birlikteliğini göstermektedir.

Metindeki kullanımı açısından ayetlerin anlamını tamamlamaya katkısı; muhatap açısından da ayetleri anlamaya etkisi açısından bu örnekler vâv harfiyle ilgili çeşitliliğe işaret edici mahiyettedir. Bu ayetlerde vâv harfinin hangi işlevde kullanıldığı kolayca tespit edilebilmektedir. Vâv'ın kullanımı açısından birçok ayet, bu şekildedir. Yani çoğu ayette vâv'ın hangi işlevde ve hangi anlamda kullanıldığı net bir şekilde anlaşılmaktadır. Ancak bazı ayetler vardır ki, vâv'ın hangi anlamı ifade ettiği hususunda birden çok ihtimal söz konusu olabilmektedir. Bu yönüyle vâv, "iki ya da daha fazla anlama sahip olma ve birden fazla şekilde anlaşılabilme" olarak tanımlanan çokanlamlılık¹⁸ olgusunun da kapsamına girmektedir. Taşımış olduğu anlamlardan tercih edilen ihtimale göre ayetin anlamı da değişeceğinden hem Kur'an'ı anlama ve yorumlama çabalarına katkısı hem de anlama farklılıklarına vukufiyet bakımından konunun örnekler çerçevesinde ayrıntılı bir şekilde ele alınması faydalı olacaktır.

C. Vâv Harfinin Kur'an'ın Anlam Zenginliğine Katkısı

Kur'an ayetlerinde kullanılan vâv harflerinden birçoğunun hangi amaçla ve hangi anlamda kullanıldığı kolayca anlaşılmaktadır. Ancak kolay anlaşılabilir kadar çok olmasa da bazı ayetlerdeki vâv harfinin hangi anlamda kullanıldığı noktasında müfessirler arasında tercih farklılıkları görülebilmektedir. Bunun sonucunda da vâv harfiyle ilgili tercih edilen çeşide göre ayetlerin anlamları değişebilmektedir. Tercih sonucu ortaya çıkan bu değişiklikleri, anlamda çok derin farklılıklara yol açmadığından, birer yorum ve anlam zenginliği olarak kabul etmek mümkündür. Bazı kaynaklarda maiyyet vâvının atıf vâvının çeşitlerinden sayılması¹⁹ veya hal vâvının ibtidaiyye vâvı olarak kabul edilmesi²⁰ ya da isti'nafiyye vâvı ile ibtidaiyye vâvının aynı kabul edilmesi²¹ de bu zenginliğin ipuçlarını

¹⁷ Bk. Muhyiddîn ed-Dervîş, *Îrâbu'l-Kur'ani'l-Kerîm ve Beyânuhû*, Şam/Beyrût 1420/1999, Daru İbn Kesîr ve Daru'l-Yemame, Cilt I, s.536 ve Cilt III, s.360.

¹⁸ Şahin Güven, *Kur'an'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu*, İstanbul 2005, Denge Yayınları, s.79.

¹⁹ İbn Nureddin, s.520.

²⁰ İbn Nureddin, s.523.

²¹ Durmuş, "Vâv", s.575.

vermektedir. Maksadımızı anlatıcı bazı örneklendirmeler bu konudaki farklılıkları ortaya koyma açısından faydalı olacaktır. Tekrara düşmemek adına benzerlerini²² temsil etme yeterliliğinde olduğunu düşündüğümüz bu örneklerden bazıları şunlardır;

ÖRNEK 1: Nisâ Suresi 4/38. Ayet.

وَالَّذِينَ يُبْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ .

Bu ayette ihtilaf boyutunda değil de aynı anlamı farklı açılardan ifade etme olarak kabul edilebilecek ifade farklılığı, “*velâ yu’minûn*” cümlesinin başındaki vâv’ın hem atf vâvı²³ hem de hâl vâvı²⁴ olarak kabul edilme ihtimaline dayanmaktadır. Bu vâv atf vavı olarak kabul edildiğinde ayetin anlamı “*Bunlar mallarını insanlara gösteriş için verirler, Allah’a ve ahiret gününe inanmazlar*”²⁵ olmaktadır. Hal vâvı olarak kabul edildiğinde ise ayet “*Bunlar, Allah’a ve ahiret gününe inanmadıkları halde, mallarını insanlara gösteriş yapmak için harcarlar*”²⁶ anlamını ifade etmektedir. Farklı ifadeler de olsa her iki anlam da inanmama ve gösteriş için harcama davranışlarının iç içeliğini yansıtmaktadır. Bu yüzden bu anlamları aynı doğrultudaki iki anlamın farklı ifadeleri olarak kabul etmek gerekir.

ÖRNEK 2: Nahl 16/14. Ayet.

وهو الذي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِنَآءِ كَلْوَا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حَبْلًا حَلِيَّةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَآخِرَ فِيهِ وَلَيَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ .

Bu ayetteki farklılık ise “ve terâ” cümlesinin başındaki vâv harfinin atf mı, isti’naf mı olduğuna dair tercih farkına dayanmaktadır. Zira bu vâv ile ilgili bu iki ihtimale göre ayetin anlamında kısmi değişiklikler olmaktadır. Şöyle ki; İsti’nâf kabul edildiğinde ayet, *O, denizi de (hizmetinize) verdi, ki ondan taptaze et yiyesiniz ve ondan kuşanacağınız süsler çıkarasınız. Görüyorsun, ki gemiler, denizi yara yara akıp gitmektedir. Allah’ın lütfunu*

²² Burada ayrıntılı bir şekilde ele alınan örnekler dışındaki ayrıca bk. Nisa 4/163 (وَعِيسَى), Maide 5/2 (وَالْقُلَادِ), A’raf 7/203 (وَهُذَى), Taha 20/59 (وَأَنْ يُخْشِرَ), Hac 22/25 (وَمَنْ يُرِدْ), Bakara 2/212 (وَالَّذِينَ اتَّقَوْا), el-Ankebût 29/15 (وَأَصْحَابِ السَّفِينَةِ) gibi.

²³ Bk. ed-Dervîş, Cilt II, s.24

²⁴ Muhammad Asad, The Message of The Qur’an, Gibraltar (Cebelitarık) 1997, Dar al Andalus, s.111.

²⁵ Süleyman Ateş, *Kur’an-ı Kerim ve Yüce Meâli*, İstanbul trs., Yeni Ufuklar Neşriyat, s.84.

²⁶ Salih Akdemir, *Son Çağrı Kur’an*, Ankara 2004, Ankara Okulu Yayınları, s.82. Ayrıca bk. Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kafi Dönmez ve Sadreddin Gümüş, *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*, Ankara 2014, DİB Yayınları, Cilt II, s. 64; Mustafa Öztürk, *Kur’an-ı Kerim Meali*, İstanbul 2013, Düşün Yayıncılık, s.116.

aramanız ve O'na şükretmeniz için"²⁷ şeklinde anlamlandırılmaktadır. Atıf kabul edildiğinde ise ayetin anlamı "Ve yemek için taze et, takınmak için değerli taşlar çıkarasınız diye denizi; **ve** denizin üstünde suları yarararak yol aldığını gördüğünüz gemileri, O'nun cömertliğinden bir pay arayasınız ve belki şükredersiniz diye (koyduğu tabi yasalara) bağlı kılan O'dur"²⁸ şekline dönüşmektedir.

Tercümelerde de görüleceği üzere ifadeler farklı olsa da her iki ihtimalin de Allah Teala'nın gücü ve kudretine işaret etmesi ve insanın şükürünü gerektirmesi, tercümelerdeki farklılığın ihtilaf olarak değil de zenginliğinin bir yansıması olarak kabul edilmesini gerektirir.

ÖRNEK 3: Kasas 28/54. Ayet.

أُولَئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا وَيَدْرَؤُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ .

Bu ayetteki farklılık ise "ve yedraûne" cümlesinin başındaki vâv harfinin atıf harfi veya isti'nafiyye harfi kabul edilip edilmemesine dayanmaktadır. Bu durumda ecrin iki kat verilmesinin kapsamına kimlerin girdiği ile ilgili ifade farklılığı söz konusu olmaktadır. Zira bu vâv, atıf harfi kabul edildiğinde ayetin anlamı "sabretmelerine, kötülüğü iyilikle savmalarına ve kendilerine bahsettiğimiz şeylerden başkaları için harcamalarına karşılık kendilerine iki kat ecir verecek olduğumuz kimseler işte bunlardır"²⁹ olmaktadır. İsti'nâf kabul edildiğinde ise ayet, "işte onlara sabretmelerinde dolayı ecirleri iki kat verilir. Onlar kötülüğü iyilikle savarlar ve kendilerine bahsettiğimiz şeylerden infak ederler"³⁰ anlamını ifade etmektedir. İfadeler arasındaki lafzî farklılık anlamın çok ileri boyutlarda değişmesine sebep olmamaktadır. Zira her iki ifadede de sabretme, kötülüğü iyilikle savma ve infak etme, ecri iki kat verilenlerin vasfı olarak kalmaktadır.

ÖRNEK 4: Şûrâ 42/22. Ayet

تَرَى الظَّالِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا كَسَبُوا وَهُوَ وَاقِعٌ بِهِمْ

Bu ayetteki farklılık "ve hüve" cümlesinin başındaki vâv harfi ile ilgili tercih farklılıklarına dayanmaktadır. Zira bu harf ile ilgili hal, atıf ve isti'nâf olmak üzere üç ihtimal söz konusudur ve bu ihtimallere göre şu tercümeler yapılmaktadır;

²⁷ Ateş, s.267. Ayrıca bk. Karaman vd., III, s.267.

²⁸ Asad, s.395.

²⁹ Asad, s.598.

³⁰ Bk. Ateş, s.391.

“Yaptıkları işler başlarına inerken zalimlerin korkudan titrediklerini görürsün.”³¹

“(Ey Peygamber!) İşledikleri onca günahtan dolayı müşriklerin kıyamet günü azap korkusuyla tirtir titrediklerini ve korktukları şeyin başlarına geldiğini göreceksin.”³²

“Zalimlerin (öteki dünyada) kazandıkları şey(i düşünmek)ten korktuklarını göreceksin: zaten korktukları başlarına mutlaka gelecektir.”³³

“Kazandıklarından dolayı başlarına gelecek olan azap (düşüncesiyle) zalimlerin korkudan titrediklerini göreceksin! Ancak korktukları azap, mutlaka başlarına gelecektir.”³⁴

Tercümelerden vâv ile başlayan cümleye verilen anlamdan dolayı ayetin anlamındaki değişiklikler net bir şekilde görülmektedir. Ancak bu değişiklikleri ihtilaf olarak kabul etmemek gerekir. Zira ayetle ilgili anlam dikkate alınırsa alınsın zalimlerin içinde bulunduğu sıkıntılı durum ve korktuklarının başlarına gelme hadisesinde bir değişiklik olmamaktadır.

Bu örnekler, vâv harfinin ayetlerin anlamlarıyla ilgili tercihlere nasıl etki ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Farklı anlamlardan her biri birbirlerine göre benzer anlamlar ifade ettiğinden, bunları ihtilaf olarak değil anlam zenginliğinin bir tezahürü olarak kabul etmek gerekir. Örneklerde de görüleceği üzere anlamlardan birini diğerine tercih etme ya da birini kabul edip diğerini reddetme hususunda doğruluk ölçüsü her ikisine de eşit mesafededir. Esasında tercih farklılıklarında tek faktör vâv harfi ile ilgili ihtimalli durum da değildir. Burada bir diğer faktör de müfessir ya da mütercimın bakış açısına etki eden kişisel özellikleridir. Zira içinde bulunduğu bağlamda yalın haldeki vâv ile ilgili ihtimallerden hangisinin tercih edileceği veya hangi ihtimale göre ayetin anlamlandırılacağı müfessir ve mütercimın kanaatine dayanmaktadır. Bu durumun keyfiliğın bir gereğesi olmadığı ve ayetin anlamını kastedilenin dışına çıkarmadığı sürece bir çeşitlilik ve zenginlik kabul edilmesi gerekir.

D. Vâv Harfinin Tefsir İhtilaflarına Etkisi

Tercih sonucu ortaya çıkan bazı değişiklikler birer yorum ve anlam zenginliği kabul edilse de bazı değişiklikleri bu kapsamda değerlendirmek

³¹ Ateş, s.484.

³² Öztürk, s.666.

³³ Asad, s.743.

³⁴ Akdemir, s.484.

mümkün gözükmemektedir. Çünkü tercih farklılıkları neticesinde ortaya çıkan anlamlandırmalar ayetin anlamında son derece önemli farklılıklara sebep olabilmektedir. Öyle ki, vâv, bazı ayetlerde fikhî, kelimî ihtilafların sebebi dahi olabilmektedir. Esasında ihtilafların ortaya çıkmasında vâv harfinin ihtiva ettiği muhtemel anlamlar sebep olmakla birlikte tek faktör değildir. Anlam zenginliğinde olduğu gibi ihtilaflarda da müfessir ve mütercimın kanaatleri de belirleyici konumdadır. İhtilafın çıkış noktası vâv olsa da müfessir ve mütercimın kişisel kanaati de yönlendirici konumundadır. Yani vâv, adeta tefsir ihtilaflarının gerekçesine aracılık etmektedir. Maksadımızı anlatıcı bazı örneklendirmeler bu konudaki ihtilafın boyutlarını ortaya koyma açısından faydalı olacaktır. Ayetlerle ilgili ciddi anlama farklılıklarına işaret edeceğimiz düşündüğümüz örneklerden³⁵ bazıları şunlardır;

ÖRNEK 1: Maide Suresi 110. Ayet.

إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ ادْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَىٰ وَالِدَتِكَ إِذْ أَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَ

كَهْلًا

Anlamlandırmadaki ihtilaftan önce giriş mahiyetinde ayetin bütün olarak neler ihtiva ettiğine dikkat çekmek gerekir. Sağlıklı bir değerlendirme için bu çok önemlidir. Bu ifadenin yer aldığı ayetin baş tarafında Allah Teâlâ'nın Hz. İsa'ya ve annesine lutfettiği nimetleri hatırlaması istenmekte ve kendisinin Rûhu'l-Kudüs ile desteklendiği vurgulanmaktadır. Aynı ayetin bu ifadeden sonraki kısmında ise, Allah Teâlâ'nın ona kitap, hikmet, İncil ve Tevrât'ı öğrettiği, O'nun izniyle Hz. İsa'nın çamurdan kuş heykeli yapıp üfleyerek canlı bir kuş haline getirdiği, doğuştan körleri ve cüzzamlıyı iyileştirdiği ve ölüleri dirilttiği hatırlatılmaktadır.

Öncesi ve sonrası hakkında bilgi verdiğimiz ayetin anlamıyla ilgili ihtilaf, muhtevasına Meryem Sûresi 30-33. ayetlerde işaret edilen, Hz. İsa'nın insanlarla konuşmasını ifade eden "ve kehlen"³⁶ ibaresinin anlamının ne olduğu hakkındadır. Müfessir ve mütercimler arasındaki farklılık bakış açısı farklılığının ötesinde, farklı gerekçelere dayanan ihtilaf boyutundadır. Bu

³⁵ Vâv'ın ihtilaflara gerekçe olan örnekleri bunlarla sınırlı değildir. Ancak tekrara düşmemek için ve makale kapsamını göz önünde bulundurarak bu örneklerin yeterli olduğu kanaatindeyiz. Burada ayrıntılı bir şekilde ele alınan örnekler dışındaki ayrıca bk. el-Bakara 2/102 (وما أنزل); el-Hâc 22/27 (وأنن); es-Sâffât 37/96 (وما تعملون); el-Fâtır 35/10 (والعمل الصالح); ez-Zuhuf 43/18 (وهو في الخصام); el-Müzzemmil 73/11 (والمكذبين) gibi.

³⁶ Aynı ifade Â'li İmrân Suresi 46. Ayette de geçmektedir. İki ayetteki tek fark bu birinde muhatab birinde de gaib siğası ile geçmesidir.

ihtilafta vâv harfi, kritik konumdadır. Zira ona yüklenen görev ve anlama göre ayetin anlamında ciddi farklılıklar görülmektedir.

Birinci ihtimale göre “ve kehlen” ibaresinin başındaki vâv atıf vâvı’dır. Bu durumda *المهد في* ibaresi *يَكَلِمَ* fiilinin zamirinden haldir. *وكهلاً* ise bu ibareye atıftır. O da ma’tuf aleyh gibi hâl konumunda olduğundan câr ve mecrûr mahallindedir.³⁷ Ma’tûf ile matûf aleyh arasındaki hareke farklılığı ve marifelik-nekralık uyumsuzluğu ise *المهد في* ibaresi yerine *صبيًا* ve *طُفلاً* kelimeleri takdir edilerek giderilmeye çalışılmaktadır.³⁸ Bu çözüm Meryem Suresi 29. ayetteki *كَيْفَ نَكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا* ibaresine de uygunluk arz etmektedir. Ayetin anlamı ise “*İşte o zaman Allah şöyle diyecek: “Ey Meryem oğlu İsa! Sana ve annene lütfettiğim nimetleri hatırla! Seni Rûhulkudüs’le (Cebrail) desteklemiştim de hem beşikte hem de yetişkin halinde insanlarla konuşuyordun....”*”³⁹ şeklinde olmaktadır.

Vâv harfi ile ilgili bu ihtimal kabul edildiğinde Hz. İsa ile ilgili mucizelerin anlatıldığı bir bağlamda beşikte konuşmak da dahil diğer hususların mucize olmasına karşın yetişkin iken konuşmanın mucize olmadığı ve bu bağlamda niçin zikredildiği akla gelmektedir. Bu soruya Razî, 4 gerekçe ile cevap vermektedir. O, ihtilafa konu olan vâv harfinin atıf vâvı olduğunu belirttikten sonra Arapça’da yetişkinliği, güçlü kuvvetli bir şekilde kemale ermeyi ifade eden “kehlen” kelimesinin kullanılma gerekçelerini şu şekilde saymaktadır;⁴⁰

1. Bu ifade, Hz. İsa’nın çocukluktan yetişkinliğe kadar birçok değişik haller geçirmiş olduğuna işaret etmektedir. İlah hakkında böyle değişiklikler söz konusu olamayacağından bu ifade, Necran heyetinin Hz. İsa’nın ilah olduğu iddialarına cevaptır.

³⁷ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Veciz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Beyrut 1422/2001, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Cilt II, s.257; -Zemaşşerî, *el-Keşşaf an Hakaiki Gavamizi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vucühi't-Te'vil*, (Thk: Şeyh Adil Ahmed Abdulmevcud ve Şeyh Ali Mihammed el-Muavviz), Riyad 1418/1998, Mektebetü'l-Ubeykan, Cilt II, s.312.

³⁸ Bk. ed-Dervîş, I, s.440 ve II, s.312; Ebu'l-Berekât en-Nesefî, *Tefsîru'n Nesefî (Medâriku't-Tenzil an Hakâiku't-Te'vil)*, Thk: Şeyh Mervân Muhammed eş-Şe'âr, Beyrût 1416/1996, Dâru'n-Nefâis, Cilt I, s.239.

³⁹ Karaman vd., II, s.359; ayrıca bk. Akdemir, s.125; Ateş, s.125.

⁴⁰ Fahrüddîn er-Razî, *Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Çayb)*, Thk: Seyyid İmrân, Kahire 1433/2012, Daru'l-Hadîs, Cilt IV, s.174.

2. Onun insanlarla annesinin temizliğini ve iffetini göstermek için beşikte iken bir defa, yetişkinlikte ise vahyi ve nübüvveti açıklamak için çok defa konuştuğunu göstermektedir.

3. Ebu Müslim'e göre O'nun beşikte ve yetişkinlik döneminde insanlarla aynı şekilde ve aynı biçimde konuşması da mucizedir.

4. Esam'a göre ise, bu ifade o'nun yetişkinlik çağına ulaşacağına işaret etmektedir.

Vâv harfinin atıf kabul edilmesi ve beşikte konuşmasının yanında yetişkinlikte de insanlarla konuşacağını kabul edilmesi Hz. İsa'nın ahir zamandaki nüzulüne de gerekçe yapılmaktadır. Buna göre Hz. İsa beşikte annesinin masumiyetini ifade etmiştir. Daha sonra göğe yükseltildiğinden dolayı yetişkinlik dönemindeki konuşması onun nüzulünden sonra gerçekleşecektir. Dolayısıyla bu ifade aynı zamanda nüzülü İsa'nın da delilidir.⁴¹

İkinci ihtimale göre ise "ve kehlen" ibaresinin başındaki vav, hal vâvidir. Atıf ihtimalinde olduğu gibi gramer kaideleri açısından mevcut şekli hâl vâvî olmasını mümkün kılmaya da yapılan anlamlandırmadan bu, anlaşılmaktadır. Bu durumda "kehlen" yeni bir duruma değil beşikte konuşmanın nasıllığına işaret etmektedir. Mâverdi tefsirinde كَهَلْ ifadesi ile ilgili iki ihtimalin mümkün olacağını ifade ettikten sonra birinci ihtimalin Allah'tan gelen vahiy ile yetişkin olarak konuşmasını; ikinci ihtimalin ise, beşikte çocukken yaşça yetişkinin kelamı ile konuşmasını ifade ettiğini açıklamaktadır.⁴² Bu ihtimal çerçevesinde ise, ayet "İşte o zaman Allah, İsa'ya da şöyle buyuracak: Ey Meryem oğlu İsa! Sana ve anana lütfettiğim onca nimeti bir düşün! Hani hatırlarsan, Rûhu'l-Kudüs (Cebrail) ile seni desteklemiştim ve sen daha çocukken olgun bir insan gibi konuşmuşsun"⁴³ anlamına gelmektedir. Bu tercih ayetin içinde bulunduğu bağlam ile de uygunluk arz etmektedir. Zira Hz. İsa'nın gösterdiği mucizelerden bahsedilen ayette beşikte bir yetişkin gibi konuşmak diğerleri gibi olağan bir duruma değil mucizevî bir duruma işaret etmektedir.

⁴¹ Abdullah b. Ömer el-Beydâvî, *Tefsîru'l-Beydâvî (Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil)*, Beyrût 1424/2003, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Cilt I, s.288.

⁴² Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Beyrut trs., Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Cilt I, s.394.

⁴³ Öztürk, s.169 Ayrıca bk. Abdulkadir Şener, Cemal Sofuoğlu ve Mustafa Yıldırım *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, İzmir 2011, Tıbyan Yayıncılık, s.124.

Üçüncü ihtimale göre ise, ayetteki vâv maiyyet vâv'ıdır. Açıkça belirtilmese de “*sen beşikte iken yetişkin çağıdaki insanlarla konuşuyordun*” tercümesi ve “Kutsal Ruh’la desteklenmesi ona beşikte iken insanlarla konuşma imkânını sağlamıştır” açıklaması⁴⁴ vâv’ın maiyyet vâvı olarak anlamlandırıldığını göstermektedir. Bu da tıpkı ikinci ihtimalde olduğu gibi mucizevî duruma işaret etmektedir. Üç ihtimalin söz konusu olduğu bu örnekte vâv, Hz. İsa’nın insanlarla konuşmasının nasıllığı ve zamanı ile ilgili üç farklı görüşe gerekçe olmaktadır. Anlam zenginliği kategorisinde değerlendirmenin mümkün olmayacağı bu ayette vâv, müfessirlerin farklı bakış açılarına ve kabullerine dayanak teşkil edecek bir konuma sahiptir. Dolayısıyla vâv, ihtilafta tek faktör olmasa da en önemli sebep durumundadır.

ÖRNEK 2: A’li İmrân Suresi 7. Ayet.

وما يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا ...

Bu ayetin anlamı müteşabih ayetlerin yorumunun kimler tarafından bilinebileceği hususundaki tavra göre değişmektedir. Elmalılı Hamdi Yazır’ın da dediği gibi mesele, müteşabihin te’vîlini sıhhatli ve doğru bir şekilde Allah’tan başkası bilebilir mi, bilemez mi tartışmasına dayanmaktadır.⁴⁵ Bu tavırlarda belirleyici unsur ise “*ve’r-râsîhûne*” kelimesinin başındaki vâv harfidir. Zira bu haliyle ayetteki vâv harfinin, taşımış olduğu muhtemel anlamlar da göz önünde bulundurulduğunda, atıf edatı olması da isti’nâfiyye harfi olması da muhtemeldir.⁴⁶

Bu harfin atıf vâvı olduğu kabul edildiği zaman ayet, “*bu ayetlerin yorumunu ancak Allah Teala ve ilimde derinleşmiş olanlar bilir. Bunlar bu ayetlerin tümünün Rabbimiz katından olduğuna inandık derler*”⁴⁷ anlamını ifade etmektedir. Buna göre Allah lafzından hemen sonra durmak gerekmez. Zira söz tamamlanmamıştır. Müteşabih ayetlerin anlamını bilme Allah için söz konusu olduğu gibi ilimde derinleşmiş olanlar için de söz konusudur. Bu, İbn Abbas, Mücahid, Rebi’ b. Enes ve kelamcıların çoğunun görüşüdür.⁴⁸ Müfessirlerden Zemahşerî ve Beydâvî diğer görüşü kabul edenlerin de

⁴⁴ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, İstanbul 2013, Bayraklı Yayınları, Cilt VI, s.197-198.

⁴⁵ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul trs., Feza Gazetecilik, Cilt II, s.316.

⁴⁶ Bk. ed-Dervîş, IV, s.265-266.

⁴⁷ Ayetin bu doğrultuda tercümesi için bk. Karaman vd., I, s.490.

⁴⁸ er-Razî, IV, s.174.

olduğuna işaret etmekle birlikte anlamlandırmayı bu görüş doğrultusunda yapmaktadırlar.⁴⁹

Bu harf, isti'nâfiyye ya da ibtidâiyye vavı olarak kabul edildiği takdirde ise ayetin anlamı *"bu ayetlerin yorumunu ancak Allah Teala bilir. İlimde derinleşmiş olanlar ise, bu ayetlerin tümünün Rabbimiz katından olduğuna iman ettik derler"*⁵⁰ şeklinde olmaktadır. Bu durumda söz tamamlandığından, Allah lafzından hemen sonra durmak gerekir. Buna göre müteşabih ayetlerin anlamını sadece Allah Teâlâ'nın bildiği kabul edilmektedir. Bu görüş ise, İbn Abbas, Hz. Aişe, Malik b. Enes ile Kisaî, ve Mutezile'den Ebu Ali el-Cübbâ'ye aittir.⁵¹ Ferrâ da bu görüştedir.⁵² Müfessirlerden Neseî de diğer görüşü kabul edenler olduğunu belirtmekle birlikte cumhurun bu görüşte olduğunu ifade etmektedir.⁵³ Elmalılı Hamdi Yazır da iki görüşe de dikkat çekmekle birlikte kendisini kanaati müteşabihin gerçek maksadını ve sonucunun nereye varacağını ancak Allah'ın bileceği yönündedir.⁵⁴

Razî, muhtemel anlamlar ve savunanlar ile ilgili bilgiler verdikten sonra kendisinin de vâv harfini isti'nâfiyye olarak kabul ettiğini belirtmektedir. Bu kabulün tercihe şayan görüş olması gerektiği ile ilgili ise şu delilleri⁵⁵ öne sürmektedir;

1. Ayette iki anlamın da muhtemel olması mananın mecazî olduğunu göstermektedir. İki ihtimalden birini tercih ancak lüğavi tercihlerle olabilmektedir. Lüğavî tercihler ise zayıf bir zan ifade edebilirler. Ancak ayetteki mesele sadece zannî delillerle konuşmaya uygun bir mesele değildir. Bu yüzden mana ile ilgili son sözü söylemede sadece lüğavî tercihler yeterli değildir.

2. Ayetin içinde bulunduğu bağlamda müteşabihin te'vîline yeltenmenin kınanması onu te'vîl etmenin caiz olmadığını göstermektedir.

3. Allah Teala ayetin sonunda derin ilim sahiplerini *"Biz ona inandık, hepsi Rabbimizin katındandır"* demeleri sebebiyle övmüştür. Eğer ilimde derinleşmiş olanlar müteşabihi detaylı bir şekilde bilselerdi o zaman böyle

⁴⁹ ez-Zemahşerî, I, s.529; el-Beydâvî, I, s.149.

⁵⁰ Ayetin bu doğrultuda çevirisi için bk. Öztürk, s.71. Ayrıca bk. Akdemir, s.49; Ateş, s.49.

⁵¹ er-Razî, IV, s. 174.

⁵² Ebî Zekeriyâ Yahya b. Ziyad el-Ferrâ, *Meânî'l-Kur'an*, Alemü'l-Kütüb, Beyrut 1403/1983, Cilt I, s.191.

⁵³ en-Neseî, I, s.222.

⁵⁴ Elmalılı, II, s.312-315.

⁵⁵ Bu gerekçelerin ayrıntısı için bk. er-Razî, IV, s. 175-176.

demeleri övgüye değer bir tavır olmazdı. Bildiklerinden dolayı iman etmiş olurlardı.

4. Râsihûn kelimesini atfedilmiş kabul ettiğimizde *يقولون آمنّا به* cümlesinin mübtedâ yani cümle başı olması gerekir. Ancak cümlenin bu haliyle fesahat açısından yeni bir cümlenin başlangıcı olması uygun değildir. Eğer başlangıç cümlesi olsaydı *يا وهم يقولون آمنّا به* ya da *يقولون آمنّا به* denmesi gerekirdi.

5. Derin ilim sahiplerinin *كلّ من عند ربنا* sözü tafsilatını bildikleri ile tafsilatını bilmediklerini ifade etmektedir. Eğer onlar her şeyi ayrıntılı bir şekilde bilselerdi bu söze gerek kalmazdı.

6. İbn Abbas'tan rivayet edilen tefsirinin çeşitleriyle ilgili "herkesin bildiği, dile vakıf Arapların bildiği, alimlerin bildiği ve sadece Allah Teala'nın bildiği" şeklindeki tasnif de râsihûn kelimesinin atfedilmesine engel teşkil etmektedir.

Ayetle ve vâv harfi ile ilgili iki anlam birbirlerine göre ciddi farklılıkları yansıttığından ihtilaf olarak değerlendirilmesi gerekir. Müteşabih ayetlerin yorumunu kimlerin bilebileceği ya da bilemeyeceği noktasında farklı iki bakış açısını ve kabulü yansıtan bu anlamlandırmaların kilit noktası vâv harfidir. Zira yalın haldeki vâv harfi taşıdığı muhtemel anlamlarla bu tür farklı görüşlere dayanak olabilecek yapı ve konumdadır. Dolayısıyla doğru bir tercih için vâv ile ilgili ön bilginin yanında kullanıldığı bağlamla ilgili bilgiye de ihtiyaç duyulmaktadır. İhtilafın lafız çerçevesinde giderilmesi mümkün olmadığından Râzî'nin yaptığı gibi ayet bütünlüğü çerçevesinde problem giderilmeye çalışılmalıdır.

ÖRNEK 3: Yâsîn Suresi 35. Ayet.

ليأكلوا من ثمرة وما عملته أيديهم أفلا يشكرون .

Bu ayetteki ihtilaf, sadece vâv harfinden değil aynı zamanda "Mâ" edatından da kaynaklanmaktadır. İki edatın iç içeliğinden dolayı ihtilafta birini öne çıkarıp diğerini dışarıda tutmak mümkün olmadığından örneklendirmede bu ayete de yer verilmiştir. Zira ayetteki "vemâ" edatlarıyla ilgili iki ihtimal⁵⁶ mümkün olup her ihtimale göre de ayetin anlamında önemli farklılıklar söz konusu olabilmektedir. Şöyle ki;

⁵⁶ el-Ferrâ, II, s.377.

Birinci ihtimale göre “vemâ” daki vâv atıf harfi, mâ ise ism-i mevsûl ya da mastariyedir.⁵⁷ Müfessirlerin çoğunluğu da bu görüştedir. Bu durumda ayet şu muhtemel anlamlardan birini ifade etmektedir.

*Biz bütün bunları insanlar meyvelerinden yesin, emeklerinin karşılığını alsınlar diye yapıyoruz. Hâlâ şükretmeyecekler mi?*⁵⁸

*Onun ürünlerinden ve kendi elleriyle yaptıklarından yesinler diye. Hâlâ şükretmeyecekler mi?*⁵⁹

Buna göre ayet, hem meyvenin kaynağına hem de insanın etkisinde işaret etmektedir. Meyve, esas itibariyle Allah Teala'nın lütfu ve yaratmasının bir sonucu olmakla birlikte insanın da çalışma ve gayretinin de etkilerini taşımaktadır. Allah Teâlâ'nın insana lutfettiği meyvenin yetişmesini ve olmasını insan sağlamaktadır. İnsanın fidan dikme, kuyu açma ve o fidanları sulama gibi faaliyetleri bunu göstermektedir.⁶⁰ Aynı şekilde meyvenin suyunu çıkarma, ondan pekmez yapma gibi aktiviteler de insan tarafından yapılmaktadır.⁶¹

İkinci ihtimale göre ise, “vemâ” daki vâv isti'nafiyye vâvı, mâ ise olumsuzluk edatıdır. Razî⁶² dışındaki müfessirler bu görüşü “böyle diyenler de var” şeklinde ikinci görüş olarak zikretmektedirler.⁶³ Buna göre bir önceki ayetle birlikte bu ayetin çevirisi şu şekilde olmaktadır. “Biz, meyvelerinden yemeleri için orada hurma bahçeleri, üzüm bağları varedtik ve içlerinde pınarlar fişkirttik. Bunları onların elleri yapmış değildir. Onlar, hâlâ şükretmeyecekler mi?”⁶⁴ Buna göre ayet, bu ayetten önceki iki ayette geçen *أَفَلَا يَشْكُرُونَ / فَجَعَلْنَاهَا / أَخْرَجْنَاهَا / أُخْرِجْنَاهَا* fiillerinin ifade ettiği Allah'ın lütfuna işaret eden anlatımın devamı niteliğindedir.⁶⁵ Ayetin sonundaki *أَفَلَا يَشْكُرُونَ* ibaresi de buna işaret etmektedir.⁶⁶

⁵⁷ ed-Dervîş, VI, s.325; Bizim vâv harfinden dolayı birinci ihtimalde birleştirdiğimiz mâ ile ilgili iki ihtimali Razî, ayrı ayrı ele almaktadır. er-Razî, XIII, s.327

⁵⁸ Şener vd., s.439.

⁵⁹ Elmalılı, VI, s.413-414; Karaman vd., IV, s.441; Ayrıca bk. Ateş, s.441.

⁶⁰ ez-Zemahşerî, V, s.176-177; en-Neseî, IV, s.13.

⁶¹ el-Beydâvî, II, s.281.

⁶² Razî, ilk ihtimal olarak bunu zikretmektedir. Bk. Razî, XIII, s.327

⁶³ Bk. ez-Zemahşerî, V, s.176-177; el-Beydâvî, II, s.281; en-Neseî, IV, s.13.

⁶⁴ Akdemir, s.441.

⁶⁵ er-Razî, XIII, s.327

⁶⁶ Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Kahire 2010, Dâru'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, Cilt III, s.609.

Bu iki farklı anlamlandırma vâv harfinin ve mâ edatının muhtemel anlamlarından dolayı nimet hususunda insanın fonksiyonunu yansıtan iki farklı tavrı yansıtmaktadır. Diğer örneklerde olduğu gibi bu örnekte de kabul edilen ihtimale göre anlamda önemli değişiklikler kendini göstermektedir. Bu yüzden sadece lafız eksenli bir çaba ihtilafın giderilmesinde ve tercihin netleştirilmesinde yeterli olmayacaktır. Ulaşılan sonucun objektif olması için pasaj bütünlüğü de çözümün bir parçası olarak görülmeli ve gözetilmelidir.

ÖRNEK 4: Asr Suresi 3. Ayet.

والعصر . إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خَسْرٍ . إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَّصُوا بِالحَقِّ وَتَوَّصُوا بِالصَّبْرِ .

Bu ayetteki ihtilaf “*vetevâsav bi'l-hakki*” ibaresinin başındaki vâv harfinin hangi anlamda kullanıldığı ile ilgili tercih farklılıklarına dayanmaktadır. Bu konuda müfessirler arasında iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre bu vâv kendisinden öncesi ile kendisinden sonrasının ortaklığını ifade etmektedir. Bu yüzden vâv, atıf harfidir. Bu görüşte olan müfessirlere göre⁶⁷ ziyanda olan insanlardan hariç tutulanlarda iman etme, salih amel işleme, birbirlerine hakkı tavsiye etme ve birbirlerine sabrı tavsiye etme vasıflarının tamamı bulunmalıdır.

İkinci görüşe göre ise, bu vâv, beyan vâvidir. Kendisinden önceki salih amelin kapsamını açıklamaktadır. Zira salih amelin mahiyeti göz önünde bulundurulduğunda bu harfin beyan vurgusu daha isabetli görünmektedir. Mustafa İslamoğlu tarafından savunulan bu görüşe göre ayetteki dört unsurdan ilk ikisi asli unsur, son ikisi ise tali unsurdur. Hakkı ve sabrı tavsiye, aslında salih amelin açılımı ve iki örneğidir.⁶⁸ Açıkça belirtmese de Elmalılı Hamdi Yazır'ın yaptığı açıklama da bu doğrultudadır. Zira o, ayetin tefsirine dair yaptığı açıklamada salih amel'e karşılık olarak kullandığı 'güzel amel'i iki kısma ayırmakta; birinci kısma mükellefin bizzat kendisine faydalı olan amelleri, ikinci kısma ise zekat, sadaka gibi başkalarına faydalı olan amelleri dahil etmektedir. Hakk'ı ve sabrı tavsiye'nin de ikinci kısma girdiğini belirtmektedir.⁶⁹

Râzî'nin ayetteki iman ve salih ameli ziyan ve iflas durumundan kurtulmanın; hakkı tavsiye ile sabrı tavsiyeyi ise taate düşkünlüğün ve başkalarının da taatine sebep olmanın aracı kabul etmesi de⁷⁰ ilk iki unsur

⁶⁷ ed-Dervîş, VIII, s.403; Muhammed Ali es-Sabûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, İstanbul trs., Dersaâdet, Cilt III, s.601; Karaman vd., V, s.682-683.

⁶⁸ Mustafa İslaoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an*, İstanbul 2011, Düşün Yayıncılık, Cilt II, s.1300.

⁶⁹ Elmalılı, IX, s.432.

⁷⁰ er-Râzî, XVI, s.314.

ile son iki unsurun farklı değerlendirildiğini göstermektedir. Esasında Kur'an bütünlüğü çerçevesinde düşünüldüğünde iman edip salih amel işleyenlere vaadedilen *bitmez tükenmez mükafaat*⁷¹, *içlerinden ırmaklar akan cennet/cennetler*⁷², *mağfiret ve büyük ecir*⁷³ gibi karşılıklar da bu ayrımı destekler mahiyettedir. Zira bireyi bu karşılıklara müstahak kılan iman ve salih ameldir.

Hakkındaki ihtimalli durumun sonuca etkisinin boyutlarını yansıtması bakımından benzerlerini temsil durumunda olan bu örnekler de göstermektedir ki ayetleri anlama ve yorumlamada başta vâv olmak üzere her bir unsur önemlidir. Çünkü bir cümlenin ifade ettiği anlam onu oluşturan unsurların bir araya gelerek oluşturdukları bütünle kendini göstermektedir. Bu bakımdan cümlede anlamı oluşturan unsurlardan bağımsız bir anlamadan söz etmek mümkün değildir. Bir cümlenin "ne demek istediğini" anlamak için her şeyden önce o cümlenin "ne dediğini" anlamak gerekmektedir. Zira sözün kendi anlaşılmadıkça maksadının anlaşılması imkan dahilinde değildir.⁷⁴ Dolayısıyla Arapça bir metin olan Kur'an'ın bu dilin kurallarından bağımsız bir şekilde anlaşılmasına imkan yoktur.⁷⁵ Öyle ki, bir ayete verilen ya da o ayetten ulaşılan anlamın meşruiyeti dilbilimin ilke ve kurallarına uygunluğa bağlıdır.⁷⁶

Anlayana sağladığı avantaj bakımından doğru bir anlama için dilbilimin ilkelerine riayet etmek ve dilbilimsel yeterliliğe sahip olmak son derece önemlidir. Vâv ve işlevi ile ilgili bilgi de bu yeterliliğin bir parçasıdır. Ancak vâv ile ilgili ihtilaf örneklerinde de görüleceği üzere onun muhtemel anlamlarıyla ilgili bilgi tek başına yeterli değildir. Zira Arap dilinde vâv'ın hangi anlamlarda kullanıldığını ve hangi işlevlerinin olduğunu bilmek, onun her geçtiği ayetteki anlamını tam olarak tespit etmek demek değildir. Yani teorideki yeterlilik pratiğe her zaman eksiksiz bir şekilde yansımabilmektedir. Bu da vâv'ın kendisi kadar kullanıldığı bağlamın da önemini göstermektedir. Dolayısıyla birden çok ihtimalin söz konusu olabileceği kullanımlarında son derece dikkatli olunmalıdır. Kullanıldığı ayete göre ifade ettiği anlam ile ilgili tercih, keyfi ve dayanaktan yoksun

⁷¹ Fussilet 41/8; İnşikâk 84/25 ve et-Tîn 95/6.

⁷² Bakara 2/25; Yunûs 10/9; İbrahim 14/23;

⁷³ el-Maide 5/9; el-Fâtır 35/7; el-Fetih 48/25; İsrâ' 17/9; el-Kehf 18/30; es-Sebe' 34/4.

⁷⁴ Düccane Cündioğlu, *Anlamın Buharlaşması ve Kur'an*, İstanbul trs., Kitabevi, s.100-101

⁷⁵ İsmail Aydın, *Kur'an'ın Filolojik Yorumu*, Ankara 2014, Ankara Okulu Yayınları, s.34.

⁷⁶ Mustafa Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı*, Ankara 2010, Ankara Okulu Yayınları, s.229.

olmamalıdır. Bu ilke onunla ilgili yapılan tercihlerin değerlendirilmesinde de gözetilmelidir.

Sonuç

Kullanımı açısından anlamı tamamlama, anlayan açısından da doğru anlamayı sağlama fonksiyonu bulunan vâv, birden çok çeşidiyle Kur'an'da en fazla kullanılan edatlardan biridir. Bu kullanımlarının birçoğunda vâv'ın hangi çeşidiyle hangi anlamda kullanıldığı kolayca anlaşılacaktır. Ancak bütün kullanımları için bu kolaylığın geçerli olduğunu söylemek çok da mümkün değildir. Çünkü bazı ayetlerdeki vâv, ya anlam zenginliği olarak kabul edilebilecek farklı bakış açılarının ya da anlama ve yorumlama ihtilaflarının en önemli gerekçesi olabilmektedir. Vâv ile ilgili bu durum anlama ve yorumlamada, ister büyük olsun ister küçük, her bir unsurun önemli olduğuna ve göz ardı edilmemesi gerektiğine işaret etmektedir. Ayrıca edatların müstakil anlamlarından ziyade içinde buldukları bütünlüğünün bir parçası olarak etki ve katkılarının ne boyutta olduğuna da dikkat çekmektedir. Zira bir cümlenin asıl anlamı onu oluşturan her bir unsurun müstakilen taşıdığı anlamların yan yana dizilmesinden değil bu unsurların oluşturduğu bütünden ortaya çıkmaktadır. Bazı ayetlerde anlam zenginliğinin bir parçası bazı ayetlerde de ihtilafların dayanağı olan vâv, bunun somut bir göstergesidir. Bu bakımdan anlama etkisi ve anlamaya katkısı sebebiyle vâv başta olmak üzere her bir unsur önemlidir. Bu durum, günümüz şartları itibarıyla Kur'an ile ilgili az ve ayrıntılı çalışmaların önemine ve harf de olsa her bir ayrıntının üzerinde titizlikle durulması gerektiğine de işaret etmektedir. Çünkü nüzul dönemiyle aradaki dil, zaman ve mekan farklılığının dezavantajını gidermenin en önemli yollarından biri budur.

KAYNAKÇA

AKDAĞ, Hasan, *Arap Dilinde Edatlar*, Konya trs., Tekin Kitabevi.

AKDEMİR, Salih, *Son Çağrı Kur'an*, Ankara 2004, Ankara Okulu Yayınları.

ASAD, Muhammad, *The Message of The Qur'an*, Gıbraltar (Cebelitarık) 1997, Dar al-Andalus.

ATEŞ, Süleyman, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli*, İstanbul trs., Yeni Ufuklar Neşriyat.

- AYDIN, İsmail, *Kur'an'ın Filolojik Yorumu*, Ankara 2014, Ankara Okulu Yayınları.
- BAYRAKLI, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, İstanbul 2013, Bayraklı Yayınları, Cilt XXI.
- el-BEYDÂVÎ, Abdullah b. Ömer, *Tefsîru'l-Beydâvî (Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl)*, Beyrût 1424/2003, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Cilt II.
- CÜNDİOĞLU, Düccane, *Anlamın Buharlaşması ve Kur'an*, İstanbul trs., Kitabevi.
- el-CÜRCÂNÎ, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, *Kitâbü't-Ta'rifât*, Thk: Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlî, Beyrut, 1424/2003, Dâru'n-Nefâis.
- ed-DERVÎŞ, Muhyiddîn, *Îrâbu'l-Kur'ani'l-Kerîm ve Beyânuhû*, Şam/Beyrût 1420/1999, Daru İbn Kesîr ve Daru'l-Yemame, Cilt IX.
- DOĞAN, Candemir, *Kur'an-ı Kerim Meallerinden Örneklerle Karşılaştırmalı Arapça-Türkçe Bağlaçlar*, İstanbul 2013, Cantaş Yayınları.
- DURMUŞ, İsmail, "Harf", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt XVI, İstanbul 1997.
- DURMUŞ, İsmail, "Vâv", TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt XLII, İstanbul 2012.
- ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul trs., Feza Gazetecilik, Cilt X.
- el-FERRÂ, Ebî Zekeriyâ Yahya b. Ziyad, *Meânî'l-Kur'an*, Alemü'l-Kütüb, Beyrut 1403/1983, Cilt III.
- GÜNDAY, Hüseyin ve ŞAHİN, Şener, *İşlevsel Özellikleri ve Tercüme Teknikleri Açısından Arapça'da Edatlar*, İstanbul 2000, Rağbet Yayınları.
- GÜVEN, Şahin, *Kur'an'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu*, İstanbul 2005, Denge Yayınları.
- İBN ATİYYE, Ebu Muhammed Abdülhak b. Galib, *el-Muharrerü'l-Veciz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Beyrut 1422/2001, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Cilt VI.
- İBN HİŞAM, Cemaluddin el-Ensarî, *Muğni'l-Lebîb an Kütübi'l-E'arîb*, Beyrut 1412/1992, Daru'l-Fikr.
- İBN KESÎR, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Kahire 2010, Dâru'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, Cilt IV.
- İBN NUREDDİN, Hatib Mevzii, *Mesâbihu'l-Meânî fi Hurûfi'l-Meânî*, (Thk: Aiz b. Nafi' b. Dayfullah Ömer), Kahire 1414/2994, Daru'l-Menâr.

- İSLAMOĞLU, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an*, İstanbul 2011, Düşün Yayıncılık, Cilt II.
- KAÇAR, Halil İbrahim, "Arapça'da Meânî (Semantik) Açısından Atıf (Bağlama) Edatları", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sivas 2012, Cilt XVI, Sayı 2.
- KARAGÖZ, Mustafa. *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı*, Ankara 2010, Ankara Okulu Yayınları.
- KARAKAYA, Mehmet Murat, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Dil Problemi*, İstanbul 2003, Marifet Yayınları.
- KARAMAN, Hayreddin, ÇAĞRICI, Mustafa, DÖNMEZ, İbrahim Kafi ve GÜMÜŞ Sadreddin, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara 2014, DİB Yayınları, Cilt V.
- el-MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Beyrut trs., Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Cilt VI.
- en-NESEFÎ, Ebu'l-Berekât, *Tefsîru'n Neseî (Medâriku't-Tenzîl an Hakâiku't-Te'vîl)*, Thk: Şeyh Mervân Muhammed eş-Şe'âr, Beyrût 1416/1996, Dâru'n-Nefâis, Cilt IV.
- ÖZDOĞAN, Mehmet Akif, *Arapça Gramerinde Anlam ve Biçim Açısından Farklı Kullanımlar*, Kahramanmaraş 2015, Noya Medya.
- ÖZTÜRK, Mustafa, *Kur'an-ı Kerim Meali*, İstanbul 2013, Düşün Yayıncılık.
- er-RÂZÎ, Fahrüddîn, *Tefsiru'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Ğayb)*, Thk: Seyyid İmrân, Kahire 1433/2012, Daru'l-Hadîs, Cilt XVI.
- es-SABÛNÎ, Muhammed, *Safvetü't-Tefâsîr*, İstanbul trs., Dersaâdet, Cilt III.
- SELMÂN, Ali Casim, *Mevsûatü Meânî'l-Hurûfi'l-Arabiyye*, Amman 2003, Daru Esame.
- ŞENER, Abdulkadir, Sofuoğlu, Cemal ve YILDIRIM, Mustafa, *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, İzmir 2011, Tibyan Yayıncılık.
- ez-ZEMAHŞERÎ, Cârullah Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakaiki Gavamizi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fî Vucühi't-Te'vil*, (Thk: Şeyh Adil Ahmed Abdulmevcud ve Şeyh Ali Muhammed el-Muavviz), Riyad 1418/1998, Mektebetü'l-Ubeykan, Cilt VI.
- ez-ZERKEŞÎ, Muhammed b. Abdillah, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kurân*, Kahire 1422/2006, Dâru'l-Hadîs.

